

ПОРІВНЯННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНІЙ ПОЕЗІЇ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Проаналізовано порівняння, наявні в українській духовній поезії XVIII – початку XIX століття. Конструкції поділено на групи відповідно до об'єкта і суб'єкта порівняння і, крім того, звернено увагу на їхню граматичну структуру.

Ключові слова: духовна поезія, порівняння, об'єкт порівняння, суб'єкт порівняння

Порівняння – “фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для іншої” [8, с. 469]. Це визначення з енциклопедії “Українська мова” є, на наш погляд, найбільш повним і водночас сконденсованим. Схожу дефініцію вміщено у підручнику “Стилістика української мови” [4, с. 359].

А.Коваль визначення порівняння формулює так: “Троп, побудований на зіставленні одного предмета з іншим для художнього опису цього предмета” [3, с. 24].

Детальний структурний та лексико-семантичний аналіз порівнянь здійснено у дисертаційному дослідженні Л.Голоух “Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози)”. Дисертантка детально розглядає об'єкти порівнянь, а також вводить поняття “функціонально-семантичне поле порівняння”, розуміючи під цим “умовне об'єднання порівняльних лінійно-динамічних структур із спільним суб'єктом порівняння” [1, с. 15].

Порівняння, як зауважує Г.Тимошик, займають важливе місце у поетичній системі Нового Заповіту. “Велика кількість компарантів біблійних порівнянь перекладу (П.Куліша та І.Пулюя. – І. Г.) свідчить не лише про багатство даних порівнянь, а й про спроможність цільової мови (української) відобразити усе розмаїття поетичного світу Нового Завіту засобами цієї мови”, – наголошує дослідниця [7, с. 471].

Опрацювавши зразки аналізованої фігури мови, наявні в українській духовній поезії XVIII – поч. XIX ст., ми зауважили, що вони є змістовними і різноманітними у семантичному плані. Щодо граматичної структури, то у нашому фактичному матеріалі наявні порівняння 5 видів із тих, що представлені в енциклопедії “Українська мова”: виражені порівняльним зворотом, виражені формою орудного відмінка іменника, базовані на формах вищого ступеня порівняння прикметника, побудовані за принципом образної аналогії та

описові конструкції на зразок “подібний до...” [8, с. 469 – 470].

Зафіксовані у духовних віршах фігури ми ділимо на групи залежно від суб'єкта порівняння; при цьому також зважаємо й на граматичну структуру.

У компаративних одиницях, де суб'єктом порівняння є Богородиця, об'єкти порівняння добирали таким чином, щоб підкреслити усі її найкращі риси. Ніжне ставлення Діви Марії до своїх духовних дітей – вірян – передано у такому фрагменті: *Дѣво Пречистая, // Якоже солнце луча простираєшь, // Вѣрныхъ озарєєшь* (УРА, XI, с. 495).

Богообраність, унікальність Богородиці показано за допомогою порівняння її з місяцем: *Избранная, яко луна, одѣяна во слонце* (УДВ, с. 299).

Душевну чистоту та непорочність Божої Матері змальовано у компаративних конструкціях, де Богородицю порівнюють з лілеєю та рожею: *Яко лелѣя в терню проквітаєшь, // Болныхъ исцѣляєшь, // Роцко Аарона, нынѣ квітнущая // И яко рожса, слѣчне пахнущая* (УРА, XI, с. 496).

Перше порівняння у наведеному прикладі поєднане з антитезою *лелія - терен*. Протиставляючи ніжність лілеї та колючість терену, автор поезії, очевидно, імпліцитно протиставляє праведність Богородиці і людську гріховність.

Матір'ю усього світу показано Діву Марію у такому порівнянні: (Богородиця праведників. – І. Г.) *сину своєму въ царство приводить, // якъ мати чада* (Ферл., с. 28); (Богородиця. – І. Г.) *сину своєму царство умножаєть, // яко мати всѣхъ* (Ферл., с. 30).

Усі вищенаведені порівняння, як бачимо, виражені порівняльним зворотом. Компаративні конструкції, які вказують на те, що Божа Мати є особливо дорогою для християн, оснований на формі вищого ступеня порівняння прикметника. Наводимо контексти: *Небесная Владычице, царская палато, // Ты естєсь дражайшая над щирое злато* (УРА, XI, с. 492); (Богородице. – І. Г.) *масти драгой дражайша еси* (Б., 1790, №140); *...Вводиться агница, яснѣйшая надъ солнце и зори* (Б., 1790, № 31).

Тут спостерігаємо “зведення в один образ явищ живого й неживого, матеріального і духовного”, що, за твердженням А.Коваль, вносить “додаткову експресивну барву у цей троп” [3, с. 26]. Справді, у матеріальному плані (особливо

для людей, далеких від віри) немає нічого ціннішого за золото чи світлішого за сонце, але духовна цінність та світлість Богородиці не можуть зрівнятися ні з чим.

Умовно до цієї групи можна зарахувати ще два порівняння, де суб'єктами виступають чудеса Богородиці, а об'єктом – зірки: *Недоумѣтъ всякъ языкъ Тя (Божу Матір. – І. Г.) должно воспѣвати // Якоже звѣзд, чудес Твоихъ неудобно сказати* (Б., 1790, №131); *(Божа Матір. – І. Г.) на скалѣ... // Престоль себѣ виставила, // Чудесами освѣтила, // Аки звѣздами* (УРА, XI, с. 519).

Як бачимо із наведених прикладів, об'єкти порівнянь у них однакові, але у першому фрагменті в основу покладена така якісна характеристика зірок, як їх велика кількість, а у другому – яскравість.

Другу групу становлять порівняння, суб'єктом у яких виступає Ісус Христос. У зібраному та опрацьованому нами фактичному матеріалі вони представлені тільки двома прикладами. Причина, на нашу думку, в тому, що Син Божий був для вірян Абсолютною Істиною, ні з чим не порівнюваною. Зазначимо, що в обох уривках ідеться про новонародженого Христа. Спочатку наводимо фрагмент, де суб'єктом порівняння є Ісус саме як Син Діви Марії: *(Божа Мати. – І. Г.) на рукахъ сина як солнце держала* (УДВ, с. 37).

Лексема, що називає об'єкт порівняння – сонце – функціонує тут із семантикою “про того, хто є джерелом життя, втіхи, радості для когось” [6, Т. IX, с.459]. Друга компаративна структура, що являє собою порівняльно-приєднувальну конструкцію, побудовану за принципом образної аналогії, передає значення події народження Спасителя світу: *Новый триумфъ явился // Спасъ миру народися* (УРА, XI, с. 532).

До цієї групи також зараховуємо два порівняння, суб'єктами яких є кров та ризи Ісуса Христа: *Истече кровь (Ісуса. – І. Г.) дражайша паче злата и серебра* (Б., 1790, № 71); *Ризи его (Ісуса. – І. Г.) паче снѣга быша убѣлени* (Б., 1790, №69).

Грамаітичне вираження наведених компаративних конструкцій – форми вищого ступеня порівняння прикметника та прислівника.

Наступну групу складають порівняння, суб'єктами яких є святі. Непохитна віра св. Георгія передана у такій конструкції: *Ахъ, онъ (св. Георгій) твердѣйшій над камѣнь* (УРА, X, с. 335).

Одне з п'яти поданих в “Полном церковно-славянском словаре” значень слова *камінъ* є таким: “Істинна непохитна віра, зразком якої ... удостоївся бути св. апостол Петро” [5, с. 243].

У наступному порівнянні св. Георгій зіставлений із левом: *Аки левъ ко боренію, // Онъ (св. Георгій. – І. Г.) дерзнулъ ко мученію* (Б.,

1790, №187).

Цим порівняльним зворотом, автор поезії передав сміливість і безстрашність св. Георгія, який, будучи переконаним християнином, вважав за честь померти у муках, наслідуючи приклад Спасителя.

Наступне порівняння показує, що особливим взірцем душевної чистоти серед святих був для вірян Іоан Богослов: *Чистотою той (Іоан Богослов. – І. Г.) чистѣйшій, // Над снѣгъ, перлы бѣлѣйшій, // Над делѣю и надъ рожю, // Чиста избра самъ Сынъ Божій* (УРА, X, с. 418).

Наведена компаративна конструкція, грамаітично виражена вищим ступенем порівняння прикметника, містить кілька об'єктів, які, на наш погляд, естетично увиразнюють якісну характеристику святого Іоана.

Свята великомучениця Варвара виступає суб'єктом у двох порівняльних конструкціях. Перша з них – порівняльно-приєднувальна, побудована за принципом образної аналогії: *Яко цвѣтъ селный корене невлажна в тернии красно цвѣтущій, // Тако Варвара посредѣ невѣрныхъ отца невѣрнаго суци* (Б., 1825, №164).

Наведене порівняння підсилене антитезою (*цвіт – терня*), епітетом (*красно цвѣтущій*). Воно стисло, афористично характеризує усе життя великомучениці Варвари, яка протягом земного шляху зазнавала жорстоких переслідувань за християнську віру і прийняла мученицьку смерть від свого “*отца невѣрнаго*” Діоскора.

Контекст, який містить другу компаративну конструкцію щодо святої Варвари, є логічним продовженням попереднього: *Оусѣмъ намъ есть славно, // Жесь якъ пчела отлетѣла* (Ферл., с. 47).

Підрядне речення із порівняльним зворотом (*якъ пчела отлетѣла*) виконує евфемістичну функцію, оскільки ідеться про смерть великомучениці. Естетизуючи текст, порівняння також показує, що Варвара з гідністю прийняла смерть за християнську віру. Об'єкт порівняння – бджола – вказує на те, що свята великомучениця була невтомною трудівницею у винограднику Христовому і у небесному житті вона буде удостоєна особливої Господньої благодаті. Очевидно, саме з цієї причини після смерті Варвари вірянам не сумно, а *славно*.

До наступної групи увійшли компаративні структури, суб'єкт яких – грішник. Контексти, з яких узяті такі порівняння, побудовані або як його монолог, або як звернення до нього. Наводимо приклади: *А щом грѣшил з молодости през вес мой вѣкъ // Распутнѣйше над бидлята, а не як человѣкъ, // Фрасунок ми есть на души...* (УРА, IX, с. 194); *Не зважаш, же смерть преиде, // По-*

слѣдна година, // Валяєш ся в тяжкихъ грѣхахъ, // Як в знои скотина, // Ти думаєш, що так згниєш, // Як тота скотина, // И дух в тобѣ ни від Бога, // Жиєш, як бидлина (УДВ, с. 82).

У цитованих фрагментах, як бачимо, об'єкти порівняння однакові, але другий текст, порівняно з першим, більш насичений негативною експресією. Досягається це тричі повторенням порівнянням, яке лексично виражене стилістично зниженим словом *скотина* та його абсолютним синонімом *бидлина*, а також уживанням інших лексем цього типу, як-от: *валяєш ся, гній, згниєш*. Перший текст є стилістично нейтральним, оскільки обниженість об'єкта порівняння нівелює демінутивна форма лексеми, яка його називає.

Далі наводимо приклади порівняльних структур цієї групи, де об'єктами виступають поняття, денотати яких символізують тлінність, дочасність, нетривалість: *Знаю, ижъ я естемъ яко паучина, // Порох, земля и пепел и сластна глина* (УРА, XI, с. 550); *Диму и парѣ ти єсь подобный, // Скоро изовянешъ, якъ квѣтокъ травный* (УДВ, с. 97).

Для сильнішого впливу на читача автор, вважаємо, свідомо використав прийом нанизування об'єктів порівняння, що є ознакою богословського стилю.

Контекст, у якому міститься наступне виокремлене нами порівняння, що належить до аналізованої групи, описує картину розп'яття Ісуса Христа: *О каковій страхъ и ужасъ, земля потрясеся. // И тма бяше по всей земли, камень распадеся. // Лечь твердѣйши над камень еврейскіе сердца // Не познали створителя, камень позна Творца* (УРА, IX с. 221).

Суб'єкт порівняння тут, як бачимо, – єврейські серця, об'єкт – камінь, тобто у тексті наявне поєднання компаративної конструкції з метафорою. Порівняння у наведеному фрагменті є одним із невід'ємних компонентів, які автор використав для того, щоб якнайповніше передати жорстокість Ісусових розпинателів. Це досягнуто за допомогою трикратного повторення у тексті лексеми *камень*. Перший раз її вжито у прямому значенні, вдруге – для називання об'єкта порівняння і втретє – для створення персоніфікованого образу: камінь (!) “дивлячись”, на муки Спасителя, розпадається, а серця євреїв залишаються незворушними. Додатково напруження у текст вносять експресивно “негативні” іменники *страхъ, ужасъ, тма*.

У наступному уривку, який містить дві порівняльні конструкції, досить своєрідно описана смерть Ісусового зрадника Іуди, який є суб'єктом порівняння: *Стидѣся Юда, яко облуда еще в свѣтѣ ходилъ. // Потомъ зо встиду на свою бѣду на бзинѣ ся вдавилъ, // В той час приспѣли діяволи с пекла, // Порвали душу, аки зо пса*

встекла, // Увергоша до аду (УРА, IX, с. 227).

Останнє порівняння у цій групі слід, на наш погляд, особливо детально проаналізувати. Наводимо контекст: *Ужъ приходитъ время до гробу ити, // Ужъ не буду в свѣтѣ якъ орель лѣтати* (УДВ, с. 265).

Для сучасних носіїв української мови об'єкт наведеного порівняння – орел – “символ відваги, сміливості, гордості, чоловічої краси, далекоглядності, емблема сили й могутності окремих людей, королівств, народів” [2, с. 89]. Очевидно, саме у такому значенні орел символізує апостола і євангеліста Іоана. Але в Біблії символ орла наділений ще й іншою – цілковито протилежною до наведеної – семантикою. Цей птах у Святому Письмі уособлює гордість, зарозумілість, самовпевненість, а ще – швидкість падіння та нікчемність [2, с. 90]. На нашу думку, таке трактування цілком правомірне для догматичного богослов'я, оскільки усе, що з мирського погляду є високим, гордим, красивим, – з погляду віри не має жодної цінності. Таке тлумачення дає можливість зовсім по-іншому сприймати зміст цитованого уривка. Поет, говорячи від імені грішника, який помирає, що останній уже не буде “в свѣтѣ як орель лѣтати”, має на увазі, що у Царстві Небесному потрібно буде відповідати перед Усевишнім за пиху, зарозумілість, які були виявлені у земному житті. Як зазначає А.Коваль, “якість порівняння залежить як від світогляду і світосприймання мовця (підкреслення наше. – І. Г.), так і від мовних традицій” [2, с. 24], тому ми припускаємо, що автором цитованого вірша була людина високоосвічена, яка досконало знала і розуміла Святе Письмо (найбільш імовірно, що це був священник), оскільки світська особа, швидше за все, не вникала у такі тонкощі.

Наступна група порівнянь – нечисленна У першому із них суб'єкт – смерть, яка єсть страшна собою, // Єще гнѣвомъ распаленна, // Аки лвица раздраженна, // Люто, звѣрско рыкаєть (Б., 1790, №227).

Як бачимо, порівняння у наведеному прикладі разом з епітетами *люто, звѣрско* є одним із елементів негативної характеристики смерті. Такий опис автор використав для впливу на свідомість грішників, для яких смерть мала б виглядати саме так.

Суб'єктом наступної компаративної конструкції є світ (у значенні – земне гріховне життя), який порівнюють із лютим звірами. Органічно доповнюють характеристику світу епітети із негативним значенням. Для того, щоб остаточно переконати читачів у слушності своєї думки, автор виносить об'єкт порівняння у препозицію до суб'єкта. Наводимо контекст: *Якъ лоти звѣри, // Свѣтъ злосливий, // Сребролюбивъ, // Заздросливый, // А немилостивъ* (УРА, XI, с. 568).

До наступної групи увійшли порівняння, суб'єктами яких є абстрактні поняття. На наш погляд, такі компаративні структури свідчать насамперед про високий ступінь розвитку української мови того часу, коли створювалися аналізовані нами вірші.

У вказаній групі чітко виокремлюється підгрупа порівнянь, де суб'єктом є земний вік (а у ширшому розумінні – життя) людини. У двох компаративних структурах цієї підгрупи об'єктами є *прах* і *вихор* – поняття, які уособлюють тлінність, непостійність: *Ахъ, ушли ж моя лѣта, // Якъ вихоръ с круга свѣта* (Б., 1790, №227); *Яко прахъ свѣтомъ гонимый, // Такъ татъ вѣкъ несчастливый* (УДВ, с. 105).

Наступне порівняння аналізованої підгрупи, виражене, як і попередні, порівняльним зворотом є досить своєрідним: *Смачный, як канарь, сей временный вѣкъ* (Б., 1825, № 234). Тут, на наш погляд, наявна друкарська помилка: замість *смачный* повинно бути *сличный* (польське “прекрасный, чудовий”). Це порівняння, вважаємо, свідчить про неабиякий поетичний талант та образне мислення автора.

Дуже вдалим і змістовним, на нашу думку, є порівняння людського життя із торжищем. Автор поезії у цьому понятті, очевидно, сконденсував усі негативні якості, що мають місце у житті людини. Справді, адже на базарі можна спостерігати і зайву метушню, і нещирість, і обман, і улесливість, і гонитву за матеріальними цінностями – одне слово, усе, що занпащує духовність. Наводимо фрагмент (порівняння виражене формою орудного відмінка іменника): *Торжищемъ есть человекѣку житія время, // В томъ пуплю всякую да дѣтъ земное племя* (Б., 1790, №217).

На нашу думку, в усіх компаративних структурах наведеної підгрупи міститься ще імпліцитне протиставлення земного життя небесному. На це вказують і об'єкти порівняння, і прикметники-означення при суб'єктах (*несчастливый, временный*).

Подальші порівняння аналізованої групи неможливо систематизувати, тому розглядаємо кожне з них окремо.

Як ми уже неодноразово зазначали, найвартісніші у мирському житті риси з духовної точки зору не мають жодної цінності. Саме таку думку і висловлено у наведеному нижче фрагменті, що містить порівняльний зворот: *Слава, достоинства, чести // Мнутся паче всѣхъ вознести, // А яко дымъ исчезаютъ, // Любителя низвергаютъ до земли* (Б., 1790, №212). За допомогою порівнювання слави, гідності і честі з димом, який символізує безвартісність, нікчемність, автор поезії, вважаємо, хотів переконати своїх читачів у тому, що перш за все потрібно плекати у собі такі риси, як терпеливість і смиренність.

Близькою до вищенаведеної є така компаративна структура: *Як роса утренняя, // Так суета человекѣческая* (УДВ, с. 105).

Лексема *суета*, яка номенує суб'єкт порівняння, в “Полном церковнославянском словаре” тлумачиться як клопітлива, пожвавлена діяльність, яка не приносить очікуваних результатів, а в переносному значенні – нікчемність, примарність, безглуздість. Походить слово *суета* від єврейського, яке первісно означало *повівання, вітерець; пара, дим*. Іоан Златоуст трактував це слово як *тлінність, смертність, короткочасність* [5, с. 688 – 689]. Саме такі риси, на наш погляд, у наведеному порівнянні уособлює його об'єкт – роса. Проаналізувавши цитований фрагмент, ми дійшли висновку, що лексема *суета* у ньому має дещо відмінне значення від того, яке подано в “Полном церковнославянском словаре”, а саме: *людська діяльність, спрямована не на прославлення Бога, а на задоволення власних гріховних бажань*.

Порівняння у наступному уривку функціонує як підсилення до антитези *прелесть* (тобто гріховне життя) – *крещеніє*: *Лутше прелесть оставити, // Крещеніємъ ся окрестити, // Паче солнца сияющимъ // И надъ звѣзди блистающимъ* (Ферл., с. 38). (Вірш, з якого взято цитований фрагмент, присвячений небесному покровителю Буковини святому великомученикові Іоану Новому Сучавському).

“Значення образного порівняння, його логічна й емоційно-естетична інформація є результатом складної взаємодії, а не простого складання значень слів, що входять у нього”, – зазначає І. Шенько [9, с. 151]. У цьому ми переконалися, проаналізувавши компаративні структури, наявні в українській духовній поезії XVIII – початку XIX століття. У перспективі вважаємо за доцільне зробити зіставлення порівнянь у духовній поезії українців та інших слов'янських народів.

Література

1. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996. – 20 с.
2. Дмитренко М., Іванникова Л., Лозко Г., Музиченько Я., Шалак О. Українські символи. – К., 1994. – 140 с.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
4. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Полный церковно-славянскій словарь (со внесе-

- ніємъ въ него важнѣйшихъ древнерусскихъ словъ и выраженій) / Сост. свящ. Г. Дьяченко. – Типографія Вильде, 1900. – 1120 с.
6. Словник української мови. В 11-и тт. – К.: Наук, думка, 1970 – 1980.
7. Тимошик Г. Типологія біблійних порівнянь (на матеріалі перекладу Святого Письма П. Куліша та І. Пулюя) // Християнство і українська мова: Матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000 року). – Львів, 2000. – С. 471 – 477.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Укр. енциклопедія”, 2000. – 750 с.
9. Шенько И. В. К вопросу об отношениях между компаративными тропами (сравнением и метафорой) // Стилистика романо–германских языков. – Ленинград, 1972. – С. 151 – 165.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
Б., 1790 – Богогласник Пѣсни благоговѣйныя. – Почаїв, 1790.
- Б., 1825 – Богогласник Пѣсни благоговѣйныя. – Почаїв, 1825.
- УДВ – Гнатюк В. Угро-руські духовні вірші. – Львів, 1902. – 272с.
- УРА, IX – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. IX. – Львів, 1913.
- УРА, X – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. X – Львів, 1914.
- УРА, XI – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. XI – Львів, 1925.
- Ферл. – Ферлеєвич В. Пѣсенѣ, псалми, стихи – Чернівці, 1849. – 78 с.

Comparisons, present in the Ukrainian spiritual poetry XVIII– to beginning of XIX age, are analyzed in the article. Constructions are parted on groups in accordance with an object and subject of comparison and, in addition, appeal attention on their grammatical structure

Key words: *spiritual poetry, comparison, object of comparison, subject of comparison.*

Проанализированы сравнения, имеющиеся в украинской духовной поэзии XVIII начала XIX века. Конструкции поделены на группы в соответствии с объектом и субъектом сравнения и, кроме того, обращено внимание на их грамматическую структуру.

Ключевые слова: *духовная поэзия, сравнение, объект сравнения, субъект сравнения.*